

CATHERINE MORGAN, *Early Greek States beyond the Polis*, London/New York, Routledge, 2003, 326 p.

După volumul cu privire la așezarea miceniană și la sanctuarul de la începutul epocii fierului de pe istmul Corintic¹, C. Morgan ne oferă o utilă sinteză despre o serie de comunități din Grecia, constituite “beyond the polis”, și modul în care ele s-au autodefinit: “This book is an exploration of the different tiers of identity by which mainland Greek communities constitutes themselves during the Early Iron Age and Archaic period” (p. 1). Din punct de vedere geografic regiunile în special analizate (Thessalia, Phocis, Locris de Est, Ahaia, Arcadia) sunt situate la marginea a ceea ce a fost considerat “the polis world”.

Lucrarea este utilă atât studenților, prin prezentarea unor zone mai puțin abordate de manuale de istorie greacă, cât și specialiștilor în istoria Greciei arhaice și clasice. Autoarea prezintă pe larg stadiul cercetărilor arheologice pentru zonele analizate, oferind o bogată bibliografie, plus o serie de planuri, hărți și ilustrații complete.

Introducerea (p. 1-44) ne prezintă o analiză a unor termeni des folosiți de arheologi sau istorici ai Greciei antice, dar adesea prea puțin explicați. Subcapitolele, “Ethnos and polis” (p. 4-10), “Ethne, ethnicity and tribalism” (p. 10-16), “Archaeology and early Greek ethne” (p. 16-18) se înscriu într-un program de cercetare a conceptelor de *polis* și *ethnos*, inaugurat de Copenhagen Polis Centre. Acest centru, aflat sub direcția lui M. H. Hansen, a început din 1993 realizarea unui inventar de *poleis* pentru lumea greacă antică, încercând să descifreze care este percepția greacă asupra noțiunii de *polis*, și printr-o examinare detaliată a diferitelor tipuri de surse să prezinte “what a polis did”².

C. Morgan critică prioritatea acordată în secolele XIX și XX studierii cetății (*polis*) grecești “as the most dynamic, creative and influential form of political organization in the Archaic and Classical world”. În acest sens, autoarea subliniază: “It is certainly true that some Archaic *poleis* have produced no evidence for any other politically salient forms of identity: Corinth is perhaps the most striking case. But there are no grounds for prioritizing these comparatively few cases over political systems like those of Achaia and Thessaly which had more complex levels of identity, were active internationally in, for example, trade, colonization and warfare, and maintained complex social interconnections with other state systems” (p. 6).

În ceea ce privește termeni precum “ethne” și “ethnicity”, C. Morgan definește “ancient Greek ethnic groups not as primordial, reified entities, but as social constructs which are the outcomes of ongoing processes of identity negotiation”, considerând că “ethnicity”: “it is a matter of continuing choice, manipulation, and politicization, highlighting traits accorded active importance in the structuring and expression of sociopolitical relations with the community and in relation to outsiders” (p. 10).

Capitolul 2, “Big sites and place identities” (p. 45-106), prezintă o serie de ??? “big sites” (Eretria, Corint, Argos, Atena), consecințele economice și sociale ale dezvoltării lor în epoca fierului și perioada arhaică, precum și modul de exprimare a identității lor. Aceste centre sunt comparate cu situația prezentă în Thessalia, subliniindu-se: “that there is no archaeological support for a contrast between the polis as an urbanized state form and the generally

of the Polis in Archaic Greece, London, 1997, p. 9-23. Hansen indică principalul scop al cercetării desfășurate la Universitatea din Copenhaga: “The main purpose of this investigation is to find out what the Greeks thought a *polis* was, and to compare that with what modern historians think a *polis* is.”

¹ C. Morgan, *Isthmia VIII. The Late Bronze Age Settlement and Early Iron Age Sanctuary*, Princeton, 1999.

² Pentru o prezentare a programului de cercetare desfășurat de Copenhagen Polis Centre, vezi: M. H. Hansen, *The Copenhagen inventory of poleis and the lex hafniensis de civitate*, în L. Mitchell and P. J. Rhodes (eds.), *The Development*

unurbanized and thus politically backward Archaic and early Classical ethnos" (p. 46).

Capitolul 3, "Communities of cult" (p. 107-163), analizează diferite manifestări de cult în Phocis, Thessalia sau Arcadia, reliefând rolul sanctualelor în crearea și consolidarea identității de grup. C. Morgan caracterizează de asemenea sanctualele drept "consumption centres", subliniind importanța economică a acestora.

Importanța construcțiilor mitice sau a teritoriului pentru definirea oricărei comunități grecești, a rutelor comerciale ca mijloace de interacțiune între *poleis* și *ethne*, prezentarea războiului și a colonizării ca două forme de mișcare a indivizilor care duc la întărirea identității de grup, reprezintă câteva din subiectele tratate în capitolul 4, "Territory, power and ancestors" (p. 164-205).

Trebuie menționat în cadrul ultimului capitol, "Beyond the Polis. Political communities and political identities" (p. 206-225), analiza pe care C. Morgan o face cu privire la golful Corintic, ca zonă de "regional interconnections" (p. 213-222)³. Canal important de comunicare între zone de coastă și de interior, C. Morgan indică faptul că:

"in terms of human geography, the Corinthian gulf ends not at the west coast of Achaia and Aetolia, but at Ithaka and Kephallenia" (p. 218).

Reconstrucția istoriei politice și sociale a unor comunități grecești considerate până de curând drept marginale, accentul pus pe faptul că în Grecia arhaică *polis* nu reprezintă "the fundamental form of organization" sunt principalele merite ale lucrării analizate în aceste pagini. Fără nicio îndoială este o lucrare care trebuie să figureze în bibliografia generală a celui interesat de istoria Greciei antice.

În final, nu ne rămâne de menționat decât o critică formală la adresa editorilor acestei lucrări: prezența notelor la finalul lucrării, pe capitole, și nu ca note infrapaginale. Notele conțin o bibliografie bogată și o serie de precizări foarte folositoare, impunând consultarea lor continuă. În acest sens trebuie subliniat că este destul de dificilă pentru cititor utilizarea acestui sistem complicat iar verificarea referințelor bibliografice este mult îngreunată.

Adrian Robu

REMUS MIHAI FERARU, *Cultura în cetățile grecești de pe țărmul vestic al Mării Negre*, Timișoara, 2006, 329 p.

Lucrarea pe care o prezentăm abordează un domeniu puțin investigat în studiile despre Pontul Euxin, și anume viața culturală în coloniile de pe coasta de vest a Mării Negre, de la Olbia la Apollonia Pontică. Un astfel de efort este meritoriu, deoarece, deși bibliografia coloniilor grecești din Pont este bogată, punctele majore de interes au fost aspectele arheologice și domeniul relațiilor politice.

După o scurtă introducere, autorul face o trecere în revistă a tipurilor de surse, clasate ca documente epigrafice, izvoare literare, documente arheologice, cărora ar trebui să li se adauge, în opinia noastră, sursele iconografice și numismatice: cele dintâi pentru reprezentările unor personaje

sau activități intelectuale, cele numismatice pentru menționarea unor sărbători sau jocuri pe monede. Lucrarea este compusă din șase capitole: I. *Preliminarii* (p. 23-80); II. *Educația și învățământul* (p. 81-119); III. *Scriitori originari din Pontul Stâng* (p. 121-146); IV. *Manifestări culturale, spectacole, întreceri* (p. 147-189); V. *Teme literare în inscripțiile grecești* (p. 191-233); VI. *Limba inscripțiilor* (p. 235-263). Acestea sunt urmate de un catalog de inscripții versificate (68 de documente, p. 269-297), de o bibliografie generală, de indici și de patru planșe, dintre care două hărți, care constituie anexele.

După un istoric al cercetărilor și o schiță a evoluției istorice a coloniilor, primul capitol își propune să expună trăsăturile generale ale culturii în Orientul grec, noțiune apărută în contextul expansiunii romane, dar pe care autorul o utilizează pentru a defini ceea ce se înțelege curent prin lumea greacă antică (Grecia

³ Pentru importanța strategică a golfului Corintic, vezi: C. Morgan, "Corinth, the Corinthian Gulf and western Greece during the eight century BC", *BSA* 83, 1988, p. 313-338.